

Wiesław Sieradzan

"Allgemeine Kartensammlung
Provinz Westpreußen", bearb. v.
Winfried Bliss,
Köln-Weimar-Wien-Böhlau 2000 :
[recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 597-599

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Allgemeine Kartensammlung Provinz Westpreußen, bearb. v. Winfried Bliss, Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, Bd. 50, Köln—Weimar—Wien—Böhlau 2000, ss. 715.

Winfried Bliss, kontynuując zapoczątkowane już przed dwudziestu czterema laty prace nad udostępnieniem drukowanych inwentarzy planów i map z zasobu Geheimes Staatsarchiv w Berlinie-Dahlem (GStA PK), przedstawił ostatnio już ósmy z rzędu katalog¹. Tym razem poświęcony on został materiałom kartograficznym prowincji Prusy Zachodnie, a więc jest to trzeci inwentarz nie o proveniencji z poszczególnych rejencji pruskich lecz ogólny, prowincjonalny zbiór kartograficzny, zawierający zgodnie z wcześniej wypracowanym wzorem również plany i mapy powstałe poza strukturami administracyjnymi Prus oraz ostatnie nabytki GStA PK. Te solidnie przygotowane i niezmiernie wartościowe wydawnictwa pozwalają zorientować się w zasobie kartograficznym wspomnianego archiwum, a ich wartość polega na starannym opisie, wspomagającym tym samym inne opracowania kartograficzne, jak również mogą stanowić pomoc dla badań demograficznych. Wartość tego typu opracowań potrafią docenić historycy, a zwłaszcza ci spośród nich, którzy zajmują się opracowywaniem historycznym i kartograficznym atlasów historycznych miast. Z własnego doświadczenia wiem, jak kompetentnie przygotowany inwentarz drukowany usprawnia prace heurystyczne poprzedzające każdorazowo wydawanie wspomnianych atlasów, a jednocześnie jak jego brak zmusza do długotrwałych poszukiwań i ustalania podstawowych danych o poszczególnych jednostkach kartograficznych. Zespół pod kierunkiem Antoniego Czacharowskiego, istniejący od prawie dziesięciu lat na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu i publikujący *Atlas historyczny miast polskich*² często posługiwał się wspomnianymi inwentarzami i jednocześnie formułował postulaty ich dalszego opracowywania, co w znakomity sposób przyspieszało prace wydawnicze. Oczywiście, opublikowane już inwentarze dotyczą tylko jednej instytucji archiwalnej, co nie wyczerpuje jeszcze problemu, gdyż dalsze prace poszukiwawcze obejmują inne archiwa polskie i zagraniczne oraz biblioteki, muzea i ośrodki dokumentacji kartograficznej i geodezyjnej. Nieocenione są wspomniane inwentarze również dla badaczy socjotopografii miast.

Recenzowany inwentarz zawiera opisy planów i map pochodzących przeważnie z XIX i XX w. i głównie z istniejącego już przed 1945 r. w GStA zespołu (Hauptabteilung) określanego jako „Karten und Bilder”. Brak w nich większości materiałów kartograficznych z dawnego archiwum wojska pruskiego, które do 1937 r. były również przechowywane w GStA, ale uległy zniszczeniu podczas ostatniej wojny w Potsdamie. Są natomiast ocalałe resztki tego archiwum, ale niezwykle cenne z punktu widzenia dziejów

---

1 *Die Plankamer der Regierung Frankfurt an der Oder. Spezialinventar 1670 bis 1870*, Köln—Weimar—Wien 1978, (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz (dalej: VAPR), Bd. 15; *Die Plankammer der Regierung Bromberg. Spezialinventar 1772 bis 1919*, Köln—Weimar—Wien 1978, VAPR, Bd. 16; *Die Plankammer der Regierung Potsdam. Spezialinventar 1651 bis 1850*, Köln—Weimar—Wien 1981, VAPR, Bd. 18; *Die Plankammer der Regierung Marienwerder. Spezialinventar 1670—1919*, Köln—Weimar—Wien 1982, VAPR, Bd. 19; *Allgemeine Kartensammlung Provinz Brandenburg*, Köln—Weimar—Wien 1988, VAPR, Bd. 24; *Allgemeine Kartensammlung des Staatsarchiv Königsberg*, Köln—Weimar—Wien 1991, VAPR, Bd. 28; *Allgemeine Kartensammlung Provinz Ostpreußen*, Köln—Weimar—Wien 1996, VAPR, Bd. 43.

2 Rozwojowi realizacji koncepcji publikowania atlasów miast europejskich, którą przedstawiła w 1965 r. w Wiedniu Międzynarodowa Komisja Historii Miast (Commission Internationale pour l'Histoire des Villes) poświęcił ostatnio swoje studium R. Czaja, *Die historische Atlanten der europäischen Städte*, Jahrbuch für Europäische Geschichte, 2002, Bd. 3, ss. 205—216.

fortyfikacji pruskich, wcześniej przechowywane w Zentralen Staatsarchiv w Merseburgu, które po zjednoczeniu Niemiec zostały ponownie włączone do zasobu GStA na przełomie 1993 i 1994 r. Ogólne, jak również szczegółowe plany fortyfikacji Chełmna, Gdańska, Tczewa, Elbląga, Grudziądz, Malborka i Torunia, znane (i wykorzystywane w części) polskim badaczom, zyskały obecnie nie tylko nowe sygnatury, ale również przejrzyste i kompletne opisy archiwalne. Nie można również pominąć faktu, iż to, co obejmuje współcześnie istniejący w GStA tzw. Allgemeine Kartensammlung oznaczony jako zespół XI (Hauptabteilung „Karten”), jest jedynie skromną częścią dawnych zbiorów, które ocalały po pożarze magazynu w końcu kwietnia 1945 r.

Jednostki kartograficzne zawarte w prezentowanym inwentarzu W. Blissa są pogrupowane, jak wspomniano, według wzoru wcześniej opracowanego w opublikowanych już wydawnictwach, co odpowiada również obecnej strukturze zespołu XI „Karten”. Zawartość inwentarza składa się łącznie z dziesięciu części. Po wyczerpującym wprowadzeniu następuje prezentacja działu map, w tym przede wszystkim map topograficznych, orientacyjnych dla prowincji, okręgów czy powiatów pruskich, ze szczególnym uwzględnieniem Prus Zachodnich, a ponadto mapy obrębów obejmujących miasta i wsie, co jednak nie wynika ze spisu treści. Kolejną częścią inwentarza są mapy i plany leśne, graniczne, wodne, komunikacyjne (drogowe, kolejowe i pocztowe). Wspomniane już wyżej plany fortyfikacyjne znajdują się w części szóstej (Militärische Karten). Warto zauważyć, iż w tym miejscu, pomiędzy typowymi materiałami o charakterze wojskowym, zamieszczono m.in. również opisy niezwykle cennych planów miast zachodniopruskich, a nawet widoków i fotografii. Kolejną część inwentarza stanowią plany wojenne, manewrów, różnych innych tematów (historycznych, stosunków narodowościowych, językowych, ziemskich i gospodarczych) oraz na końcu rysunki budynków. Całość zamykają niezwykle pożyteczne w tego rodzaju publikacjach indeksy kartografów lub osób opracowujących plany, wykaz nazw miejscowości i osób. Każda jednostka archiwalna, zgodnie z przyjętym poprzednio wzorem, występuje w inwentarzu zaopatrzona w informację o sposobie wykonania planu lub mapy, autorze, dacie wykonania (ewentualnie w przybliżeniu), sprostowaniu, a ponadto nazwisko kopisty, skalę i wymiary. Te ostatnie odnoszą się jedynie do wymiarów obrazu kartograficznego w kolejności: szerokość x wysokość. Wartościowe, ale wymagające dodatkowego wysiłku wydawcy inwentarza, są informacje zawarte na planach i mapach, a zwłaszcza nazwiska kolonistów lub posiadaczy parceli miejskich. O ogromnej liczbie tych adnotacji na planach dowodzi zbiór około 3,5 tys. nazwisk ujętych w indeksie osobowym.

Ogólna ocena omawianego inwentarza W. Blissa jest bardzo wysoka. Zainteresowani badacze otrzymali niezwykle kompetentne i solidnie przygotowane wydawnictwo, które, jak już wspomniano, wspomże różnego typu badania, i to nie tylko z zakresu dziejów kartografii. Inwentarz jest cenny i niezbędny zarówno dla historyków niemieckich, ale również polskich. Do drobnych mankamentów należy zaliczyć zbyt ogólne przybliżenia niektórych skal planów (do pełnych setek), brak niekiedy autora planu (np. na s. 103 plany Malborka Claussena: „Marienburg und nächste Umgebung”, sygn. A 70773 i „Plan der Stadt Marienburg mit ihrer Umgegend auf 1500 Schritt” z 1874 r., sygn. A 70775) lub inicjałów imienia np. C. A. Gersdorffa (E 10210) i R. Gayla (F 71066), przy czym chodzi nie o Heyla, lecz R. v. Gayla (1821—1871), inżyniera, kartografa i kapitana. W latach 1854—1860 wykonał on plan ufortyfikowania zamku malborskiego i nadzorował jego wykonanie. Ponadto występuje niekiedy naruszenie poprawnej kolejności chronologicz-

nej wymienianych jednostek. Sporadycznie pominięto też adnotacje o skali planu, np. plan Malborka z 1659 r., według rysunku Eryka Jönsona Dahlberga, opublikowanego przez Samuela Pufendorfa, jest wykonany w skali 1:2700. Uściśleniu powinny być poddane niektóre datacje planów, nawet w formie przybliżeń, skoro autor prezentuje je w porządku chronologicznym. Na koniec należy stwierdzić, iż inwentarz W. Blissa oczywiście nie wyczerpuje zbioru wszystkich planów i map Prus Zachodnich, gdyż poważne zasoby są zgromadzone jeszcze m.in. w niektórych wcześniejszych katalogach (Kwidzyn, Królewiec) oraz w archiwach polskich (zwł. Gdańsk), muzeach i bibliotekach³. Autor katalogu zdaje sobie oczywiście z tego sprawę. Na marginesie trzeba postulować przyspieszenie, trudnych skądinąd, prac nad wydaniem nowego inwentarza planów i map z zasobów polskich archiwów, gdyż dostępna publikacja Naczelnej Dyrekcji Archiwów Polskich z 1996 r.⁴ w opinii historyków, archiwistów i kartografów daleka jest od kompletności, a recenzowane wydawnictwo W. Blissa mogłoby być w zakresie standardu opisu bardzo instruktywne.

Wiesław Sieradzan

Wojciech Wrzesiński, *Między Królewcem, Warszawą, Berlinem a Londynem. Studia i szkice z dziejów XX wieku*, t. 1, ss. 512, t. 2, ss. 497, t. 3, s. 491, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001.

Jak wiadomo, do dorobku uczonych, powiększającego się z upływającymi latami, oprócz osobnych monografii należą różnego rodzaju rozprawy, artykuły, szkice rozproszone w wielu czasopismach i księgach zbiorowych, toteż jest rzeczą sensowną drukować je po pewnym czasie w odrębnych wydawnictwach książkowych. Dzięki temu w łatwiejszy sposób wchodzi w obieg naukowy. By pozostać przy przykładach publikacji olsztyńskich, wymieńmy kilka pozycji z ostatnich lat: Władysław Chojnacki, *Szkice z dziejów polskiej kultury na Mazurach i Warmii* (1983); Karol Górski, *Studia i szkice z dziejów państwa krzyżackiego* (1986); Henryk Barycz, *Między Krakowem a Warmią i Mazurami* (1987); Janusz Małek, *Dwie części Prus* (1987); Stanisław Salmonowicz, *Od Prus Książęcych do Królestwa Pruskiego* (1992) oraz Bogdan Wachowiak, *Z dziejów uwłaszczenia i modernizacji gospodarki Prus w pierwszej połowie XIX wieku* (1998).

Pod tym kątem należy spojrzeć także na wybór pism Wojciecha Wrzesińskiego. Ale ich niesamowitość, wprost szokująca, polega na olbrzymiej objętości trzech tomów, liczących w sumie półtora tysiąca stron druku! Wynika to z jednej strony ze sprawności intelektualnej autora, niezwykle szybkiego tempa pracy, dobrze zorganizowanego warsztatu badawczego, a z drugiej strony z długiego okresu jego aktywności pisarskiej (1957–2001) raz rozległości zainteresowań historycznych. Pracując w Olsztynie, niejako automatycznie zajął się dziejami Warmii, Mazur i całych Prus Wschodnich, a przenosząc się do Wrocławia, także w naturalny sposób podjął studia nad Śląskiem Górnym i Dolnym, później przeszedł do spraw całej dzielnicy polskiej pod zaborem pruskim, by

³ Zob. zwłaszcza ostatnio opublikowany katalog: *Historische Pläne und Grundrisse von Städten und Ortschaften in Polen. Dawne plany i rzuty poziome miast i innych miejscowości w Polsce. Ein deutsch-polnischer Katalog*, hrsg. v. A. Jammers, bearb. v. E. Klemp, Wiesbaden 2000.

⁴ *Plany miast w polskich archiwach państwowych. Katalog*, oprac. M. Lewandowska, M. Stelmach, pod kierunkiem A. Tomczaka, Warszawa 1996.